



<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.051>

УДК 330.34:336.717

JEL: G21, G29, O16, O31

**О.Л. ЯРЕМЕНКО**, д-р екон. наук, проф.,  
завідувач сектору інституційної економіки відділу економічної теорії  
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»  
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна  
e-mail: v.o.yaremenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7227-8106>

**В.О. КОРНІВСЬКА**, д-р екон. наук,  
старший науковий співробітник сектору інформаційної  
та цифрової економіки відділу економічної теорії  
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»  
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна  
e-mail: vkornivska@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>

## МОЖЛИВОСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПЛАТІЖНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

---

*На основі інституційного аналізу світового досвіду впровадження cashless-економіки показано її амбівалентний характер. Доведено, що більш адекватною змісту і характеру сучасного трансформаційного переходу є модель портфельного підходу до ліквідних активів, яка передбачає раціональну пропорцію між безготівковими і готівковими розрахунками суб'єктів на основі оцінки вигід і ризиків.*

**Ключові слова:** безготівкова економіка; цифровізація; інституційний аналіз; су-перечності.

---

Уже більше десятиліття спостерігається світовий тренд створення безготівкового суспільства, яке розвивається як у результаті свідомо здійснюваних фінансово-інституційних трансформацій, так і у зв'язку з особистим платіжним вибором суб'єктів. Глобальний звіт про платежі

Ц и т у в а н н я: Яременко О.Л., Корнівська В.О. Можливості гармонізації платіжного простору України: інституційний аспект. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 51—65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.051>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

(Global Payments Report 2022) прогнозує, що у 2025 р. в результаті триваючої цифровізації у світовому платіжному просторі використання фізичної готівки складатиме лише 9,8 %. При цьому у 2022 р. на операції у торгових точках, де готівка все ще домінувала в розрахунках, припадало практично вдвічі більше — 17,9 % від загальної вартості транзакцій<sup>1</sup>. Розвиваються тенденції поповнення глобального фінансового простору новими засобами платежу у форматі криптовалют. Центральні банки, усвідомлюючи, що поширення неінституціоналізованих відносин триває, досліджують можливості впровадження цифрових валют, які, на відміну від приватних криптовалют, є прозорими, безпечними, доступними і стабільними.

Державна політика, спрямована на формування більш прозорих національних фінансово-економічних просторів, стала провідною умовою, що зробила невідворотним сучасний перехід. Істотний стимул для укорінення основ cashless-економіки сформували пандемія і зростання електронної комерції як один з ефектів пандемії. Ці тенденції набирають обертів і в нашій країні. Першим з трьох провідних напрямів Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року є саме розвинута cashless-економіка<sup>2</sup>.

Характеристика глобального тренда розбудови безготівкової економіки дається в працях як західних, так і українських представників економічного, філософського, публіцистичного дискурсу. Необхідності паритетного розвитку різних видів платежів, як готівкових, так і безготівкових, присвячено дослідження фахівців Європейського центрального банку, зокрема аналіз платіжного ландшафту [1]<sup>3</sup>. Наведено визначення амбівалентного характеру і негативних результатів упровадження безготівкової економіки, виявлено найбільш вразливі до ефектів формування cashless-економіки верстви населення<sup>4</sup>, охарактеризовано ефекти реалізації цифрової стратегії і розбудови cashless-суспільства в окремих країнах [2], проаналізовано витрати cashless-переходу<sup>5</sup>, розкрито платіжні переваги ринкових суб'єктів<sup>6</sup>, системати-

---

<sup>1</sup> Payments. Top trends 2023. Capgemini. 34 p. URL: <https://prod.ucwe.capgemini.com/wp-content/uploads/2023/01/Top-Trends-Payments-2023.pdf>

<sup>2</sup> Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXTdqdClp>

<sup>3</sup> Bindseil U., Schneeberger D. Cash or cashless? How people pay. ECB. February 2023. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog230206~1ea270a762.en.html> (дата звернення: 10.02.2023).

<sup>4</sup> Peachey K. Millions 'will suffer without cash'. BBC. 2018. Dec 19. URL: <https://www.bbc.com/news/business-46596154> (дата звернення: 06.02.2023).

<sup>5</sup> Paul P. The Cost of Going Cashless. *The New York Times*. 2022. Nov 13. URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/13/opinion/cashless-pay-problem.html> (дата звернення: 06.02.2023).

<sup>6</sup> England J. Almost 50 % of UK's SMBs say cash is essential, report says. *FinTech*. 2022. Dec 15. URL: <https://fintechmagazine.com/digital-payments/almost-50-of-uks-smb-say-cash-is-essential-report-says> (дата звернення: 06.02.2023).

зовано економічні, соціальні, фінансові, психологічні трансформації у безготівковому суспільстві [3].

Водночас у сучасних умовах особливо актуальним стає інституційний аналіз ефектів розбудови безготівкового суспільства, оскільки воно, з одного боку, є потенційно глобальним явищем, а з іншого — існує в ситуації глибокої диференціації національних режимів безготівкового обігу, тому може мати непрогнозовані ефекти й супроводжуватися непередбачуваними ризиками.

Отже, **мета статті** — здійснити інституційний аналіз світового досвіду розбудови, особливостей і суперечностей cashless-економіки в контексті гармонізації процесів її створення в Україні.

### CASHLESS-ЕКОНОМІКА В УКРАЇНСЬКИХ ФІНАНСОВО-ІНСТИТУЦІЙНИХ КООРДИНАТАХ

Формування cashless-суспільства є невід’ємною складовою реалізації стратегії цифрових трансформацій. На цьому шляху український цифровий ринок досяг значних успіхів і перебуває на піку цифрової революції. Проект Міністерства цифрової трансформації «Держава в смартфоні — Дія» є авангардним не тільки для європейської системи організації державних послуг, але й для світу в цілому. За 2022 р. кількість онлайн-користувачів держпослуг зросла з 60 до 63 % від загальної кількості<sup>7</sup>. «Дія» стала відправною точкою для створення єдиної цифрової системи ідентифікації, винятково необхідної для надання цифрових фінансових послуг і формування безготівкової економіки.

За підсумками вересня 2022 р., загальна кількість емітованих платіжних карток в Україні сягнула 108,8 млн шт., що на 19 % більше порівняно з довоєнним січнем 2022 р. Кожна шоста платіжна картка є токенизованою. У III кварталі минулого року частка безготівкових операцій з використанням платіжних карток за сумою становила понад 68 % у загальній сумі операцій з платіжними картками (у III кварталі 2021 р. — 61 %). Отже, за кількістю їх частка зросла до 93 % (за III квартал 2021 р. — 90 %). У III кварталі 2022 р. оплата товарів і послуг в Інтернеті становила більше чверті за кількістю (27 %) і приблизно шосту частину за сумою (17,1 %) від усіх безготівкових операцій з платіжними картками; в абсолютних значеннях — понад 220 млрд грн<sup>8</sup>.

<sup>7</sup> Онлайн-послугами користуються 63 % українців — дослідження. *Fintechinsider*. 2022. 25 січ. URL: <https://fintechinsider.com.ua/onlajn-poslugamy-korystuyutsya-63-ukrayincziv-doslidzhennya/> (дата звернення: 01.02.2023).

<sup>8</sup> Картковий ринок у III кварталі 2022 року: попри все, українці віддають перевагу безготівковим розрахункам. *Національний банк України*. 2022. 12 груд. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kartkoviy-rinok-u-iii-kvartali-2022-roku-popri-vse-ukrayintsi-viddayut-perevagu-bezgotivkovim-rozrahunkam> (дата звернення: 01.02.2023).

Цифрові фінансові продукти є найбільш динамічним напрямом трансформаційного процесу в українській економіці. І це не дивно, адже історія розвитку фінансових операцій доводить, що саме вони, перебуваючи в авангарді реагування на кардинальні зміни в організації економічної діяльності й соціального буття, першими підхоплюють хвилю технологічних змін, стимулюють творче руйнування та інноваційний розвиток. Українські банки надають увесь спектр цифрових фінансових послуг, притаманний передовим світовим банківським установам, активно розвивається необанкінг [4; 5]. На початку 2023 р. український цифровий банкінг почав освоювати європейський фінансовий простір: найбільш успішний необанк України monobank вийшов на польський ринок з проектом stereo by mono для мільйонів українців, що сьогодні знаходяться в Польщі; проект надає можливість дистанційно реєструватися через «Дію», отримувати цілодобову підтримку в месенджерах, здійснювати зручні перекази між картками, безкоштовні перекази в Україну, сплачувати сервіси в Польщі та Україні<sup>9</sup>.

Стрімко розвивається український ринок криптоактивів. За даними аналітичної компанії Chainalysis, у 2022 р. в глобальному рейтингу використання криптоактивів Україна посіла третє місце, поступившись лише В'єтнаму й Філіппінам і випередивши країни ЄС і США. За даними ЮНКТАД, у 2021 р. в Україні налічувалося більш як 5,5 млн власників криптовалют, або 12,7 % усього населення країни; у 2022 р. їх кількість зросла до 6,5 млн, або 15,7 % населення; вищий показник лише у В'єтнамі — 20,3 %<sup>10</sup>.

Саме в Україні у 2022 р. з'явилася перша криптокартка, яка стала результатом співпраці компанії Weld Money з Unex Bank; вона є продуктом, який поєднує в собі традиційний банкінг і криптотехнології і в цьому контексті є унікальним явищем. У 2021 р. найбільша у світі криптобіржа Binance почала тестувати оплати криптовалютою через свій криптопроцесинг BinancePay, вона розвиває цей напрям у тандемі з такими великими українськими ритейлерами, як Фокстрот, Wog, Varus. У вересні 2022 р. представники Binance оголосили про інтеграцію з українським державним сервісом «Дія» у частині верифікації користувачів. У період воєнного стану криптовалюти виявилися найбільш швидким

<sup>9</sup> Даньшина К. Stereo by Mono: Monobank запустил бета-версию финансового приложения в Польше, с бесплатными переводами в Украину и регистрацией через «Дію». *ITC*. 2023. 18 січ. URL: <https://itc.ua/news/stereo-by-mono-monobank-zapustyl-beta-versiyu-fynansovogo-prylozhenyua-v-polshe-s-besplatnymy-perevodamy-v-ukraynu-y-regystratsyej-cherez-diyu/> (дата звернення: 02.02.2023).

<sup>10</sup> Україна в трійці світових лідерів з використання криптоактивів. До чого тут війна та як це використати з користю? *Fintechinsider*. 2022. 15 вер. URL: <https://fintechinsider.com.ua/ukrayina-v-trijczy-svitovyh-lideriv-z-vykorystannya-kryptoaktiviv-do-chogo-tut-vijna-ta-yak-cze-vykorystaty-z-korystyu/> (дата звернення: 03.02.2023).

рішенням для надання фінансової допомоги Україні; їх стали частіше використовувати як платіжний засіб і для транскордонних переказів<sup>11</sup>.

Сьогодні в Україні формується надсучасний платіжний простір, що використовує нові, засновані на передових технологіях руху ліквідності й даних платіжні засоби і механізми циркуляції ліквідності. Водночас занадто агресивна реалізація цифрової стратегії фінансово-інституційних трансформацій, будучи вплетеною в середовище циклічних чинників, породжує бум вкладень у новітні інструменти і робить внесок у створення умов для наступної кризи. Будучи механізмом економічного та інституційного коригування, криза в природний спосіб відновлює альтернативи картковим розрахункам, адже за кризових умов саме готівкові розрахунки здатні до підтримання відносних визначеності й усталеності економічного середовища ринкових суб'єктів.

За теорію Дж.М. Кейнса, у певних ринкових обставинах у суб'єктів простежується схильність до використання найбільш ліквідного активу — готівки, тобто має місце так звана перевага ліквідності, зумовлена мотивами економічних агентів, серед яких учений виокремив мотив, пов'язаний з доходом, комерційний мотив, мотив обережності й спекулятивний мотив [6, с. 375—376]. В умовах зростаючої невизначеності, наприклад, сучасного транскризисового становища, найбільш впливовим мотивом є мотив обережності, що відображає взаємозв'язок між невизначеністю і попитом на гроші. Кейнс писав: «Додаткова підстава для зберігання готівки полягає в тому, щоб забезпечити резерв для всякого роду випадковостей, що потребують раптових витрат...» [6, с. 376]. Потреба в ліквідності є віддзеркаленням загального рівня невизначеності системи.

Тут можуть виникнути заперечення, що цифрові фінансові трансформації розгортаються вже більш як 10 років, формуючи відповідні патерни поведінки і виводячи суб'єктів за межі дії ринкових інститутів і систем циркуляції ліквідності. Водночас у разі крайньої дестабілізації підходять будь-які механізми розрахунків, які можуть підтримати цілісність системи. Це може бути навіть бартер, який, на перший погляд, виглядає надто архаїчно для сучасних цифрових умов. Так, досвід перших місяців російської агресії проти України показав, що українські аграрії стикалися з дефіцитом ліквідності практично на кожному етапі сільськогосподарського процесу. Проблема браку оборотних коштів, зумовлена колапсом експорту зерна з України, вирішувалася через бартерні операції. Як свідчать дані компанії Frenndt (інновації та консультування на сільськогосподарському ринку), сім з десяти продажів продукції вимагали застосування бартерної системи обміну<sup>12</sup>. Це був ви-

<sup>11</sup> FinTech Ukraine 2022: як цифрові технології змінюють фінансовий світ. *Finance.ua*. 2022. 16 лис. URL: <https://news.finance.ua/ua/fintech-ukraine-2022-yak-cyfrovi-tehnolohii-zminuyut-finansovyy-svit> (дата звернення: 03.02.2023).

<sup>12</sup> Бартерна система в сезоні 2022 року. *AGGEEK*. 2022. URL: <https://aggeek.net/ru/blog/barterna-sistema-v-sezoni-2022-roku> (дата звернення: 03.02.2023).

мушений крок для забезпечення економічної діяльності. Відповідна Постанова НБУ<sup>13</sup> забороняла транскордонні платежі, тому аграрії не могли оплачувати імпорту сільгосптехніку. Для подолання цієї проблеми в березні 2022 р. Мінагропром рекомендував українським аграріям використовувати бартерні розрахунки (ввозити необхідну сільгосптехніку, розраховуючись з постачальником зерном)<sup>14</sup>.

Бартерна система розрахунків демонетизує економіку. Це відбувається різними шляхами, зокрема, через елементи дисконтування: розрахунки зерном майбутнього врожаю за отримані сьогодні засоби захисту рослин відбуваються за цінами, на 20—50 % нижчими від реальної ринкової вартості зерна. Відсутність прозорого ціноутворення, чітких механізмів зберігання і транспортування, визначених напрямів експорту, незнання своїх контрагентів, наявність фінансових розривів — усе це формує значні ризики укладання неефективних форвардних контрактів і помилки в розрахунках фінансових результатів експортної операції. Від моменту відвантаження до отримання виручки навесні 2022 р. проходило до чотирьох місяців, тому знов і знов поставала проблема браку обігових коштів. Таким чином, бартерна система не вирішувала питання, скорочувала обсяги ліквідних розрахунків. Водночас у ситуації кризової дестабілізації для аграріїв це був єдиний шлях продажу своєї продукції і забезпечення посівної 2022 р.

Умови воєнного стану, як ситуація зростаючої невизначеності, вносять свої корективи в процеси розбудови безготівкового платіжного простору в Україні. За зростаючих ризиків *blackout*, коли фінансова система неспроможна забезпечити реалізацію безготівкових платіжних потреб у повному обсязі, попит на готівку збільшується. За даними НБУ, на 1 січня 2023 р. сума готівки, що перебувала в обігу в Україні, становила 716,1 млрд грн, що на 88,5 млрд грн, або на 14,1 %, більше, ніж рік тому (на 1 січня 2022 р. — 627,6 млрд грн)<sup>15</sup>. Тому сьогодні необхідно гармонізувати процеси впровадження безготівкової економіки і реального попиту на платіжні послуги, який включає як істотну складову попит на готівку. З огляду на це, завданнями державної політики в цифровій фінансовій сфері є реалізація принципу доцільності як базової основи розробки і впровадження цифрових інновацій і збереження нецифрових фінансових альтернатив забезпечення циркуляції ліквідності в еко-

<sup>13</sup> Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану. Постанова Правління Національного банку України № 18 від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>

<sup>14</sup> «Повертаємось до бартерних операцій», — у Мінагропромї дали рекомендацію українським аграріям. *Delo*. 2022. 16 бер. URL: <https://delo.ua/uk/agro/pover-tajemos-do-barternix-operacij-u-minagropromi-dali-rekomendaciyu-ukrayinskim-agrariyam-394360/> (дата звернення: 01.02.2023).

<sup>15</sup> НБУ: обсяг готівки в обігу в 2022 році збільшився на 14,1 %. *Finbalance*. 2023. 13 січ. URL: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-obsyah-hotivki-v-obihu-v-2022-rotsi-zbilshivsy-na-141> (дата звернення: 06.02.2023).

номічному просторі. Дослідження сучасного етапу цифрових фінансових трансформацій у інституційній інтерпретації покаже довгострокову якість процесів прискорення реалізації цифрової стратегії і розбудови безготівкової економіки. Аналіз існуючого у світі досвіду дозволить сформулювати систематизоване уявлення про проблеми й перспективи розвитку безготівкового суспільства. Почнемо з інституційного аналізу.

## **ОСОБЛИВОСТІ CASHLESS-ЕКОНОМІКИ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

Якщо подивитися на процес cashless-трансформації більш широко, то можна помітити, що сьогодні йдеться про зміни в статусі й функціях одного з фундаментальних мета-інститутів сучасної цивілізації — грошей як таких. Переоцінка цінностей, притаманна епіс фундаментального переходу, генерує новий рівень невизначеності, яка посилюється невизначеністю щодо долі грошей у новому суспільстві. На перший погляд, тотальне впровадження безготівкового грошового обігу виступає як реальна можливість повністю уникнути вад і суспільних втрат, пов'язаних з анонімністю отримання і витрачання готівки. Готівка в розрахунках урівнює грошовий статус законослухняних громадян і порушників закону, осіб, що ухиляються від сплати податків, злочинців. Обов'язкова ж персоналізація карткових рахунків, навпаки, позбавляє суспільство споконвічної вади грошей як таких — анонімності.

Дотримання умов фінансового моніторингу з боку банків унеможливує використання коштів у незаконних або злочинних цілях. Крім того, карткові рахунки є більш захищеними від зловживань і злочинних зазіхань, оскільки захист грошей клієнтів — професійно забезпечена функція банку відповідно до умов банківської ліцензії. За наявності широкої мережі банкоматів і платіжних терміналів cashless-економіка перетворюється на обов'язковий елемент економічної реальності, який має очевидні переваги для домогосподарств, корпорацій і держави. Однак виникає запитання, чи слід суспільству намагатися повністю скасувати готівку в умовах швидких змін і глибоких кризових явищ? На наш погляд, будь-яка безальтернативність в умовах кризи обмежує адаптивні можливості соціуму на всіх його рівнях — від окремої людини до держави і суспільства в цілому. Більш раціональною стратегією ми вважаємо портфельний підхід у широкому сенсі слова (портфель сценаріїв, портфель інструментів, портфель активів) як простір для маневру суб'єкта, що досягає своїх цілей у складному багатозв'язному середовищі ресурсів, загроз, контрагентів, конкурентів, суттєві ознаки яких можуть бути невизначеними.

З точки зору управління переходом до cashless-економіки важливо не пропустити точку перегину, коли сьогоднішні відчутні переваги безготівкових платежів почнуть «з'їдатися» зростаючими проблемами і

втратами, особливо в умовах криз і шоків. Суспільство та його окремі суб'єкти повинні мати в запасі деякі працюючі альтернативні механізми, які не є такими прогресивними, але є стійкими і надійними. З огляду на це, більш адекватною змісту і характеру епохи фундаментального переходу є модель портфельного підходу до ліквідних активів, яка передбачає раціональну пропорцію між картковими і готівковими розрахунками суб'єктів.

Якщо пов'язувати готівковий обіг з підвищеними ризиками тіньової економіки, фінансової злочинності, ухилянням від сплати податків, то доцільно згадати радянський досвід безпосередньо суспільної економіки, яка виключала невизначеність, ризики і будь-які натяки на стихійність функціонування й розвитку. Однак, як виявилось в останні роки її існування, тотальний облік і контроль у економіці супроводжувалися системною корупцією і доповнювалися величезним тіньовим сектором. Це свідчить не лише про моральну недосконалість людської природи, а й про споконвічну часткову неспроможність держави та інститутів, тому, на наш погляд, неминучий залишок суспільної невизначеності повинен мати свою частково інституціолізовану нішу — готівковий обіг.

Приріст корисності суб'єкта, який утримує і використовує карткові кошти, багато в чому врівноважується додатковими витратами, обтяженнями й ризиками. Витрати пов'язані з комісійними сплатами на користь банку-емітенту, обтяження — це обов'язкова доступність до зовнішнього спостереження відповідно до вимог фінансового моніторингу, що означає контроль за всією особистою фінансовою поведінкою. Особливо неоднозначним це обтяження є на тлі схильності держави і наддержавних органів контролю до поширення сфери кримінальної відповідальності, яке відбувається в умовах постійного ускладнення вимог щодо обов'язкового доведення законності джерел походження будь-яких доходів і зарахувань на рахунок клієнта.

Необхідно враховувати, що cashless-економіка, за своїм задумом, є фундаментальною новацією, яка неминуче призведе до декількох неочікуваних і глибоких наслідків. У першому наближенні ці наслідки можуть стосуватися суб'єктних підвалів сучасного суспільства, яке на стадії глобалізації потрапило в стан надмірної складності. Надмірна (деструктивна) складність середовища — це такий рівень суттєвих взаємозалежностей, урахування яких загрожує збереженню і відтворенню ідентичності суб'єктів. З одного боку, cashless-економіка частково парирує цю загрозу, обмежуючи можливості деструктивної соціальної поведінки і, відповідно, спрощуючи систему, виключаючи з неї цілий клас альтернатив, що оцінюються, але, з іншого — це обмежує можливості стихійного саморегулювання системи і знижує її адаптивний потенціал.

Досвід упровадження новітніх фінансових продуктів доводить, що цифрові трансформації у фінансовій сфері найбільш динамічно розгортаються в тих середовищах, де немає функціональної альтернативи —



традиційний банкінг недоступний. По-перше, це бідні африканські й азійські країни, де населення не було включено до системи банківського обслуговування, доки не з'явився мобільний банкінг, який вирішив проблему фінансової доступності. По-друге, цифрові фінансові послуги є популярними серед населення розвинутих країн, у якого немає кредитної історії [5]. Саме незадоволений попит серед населення з низькими рівнями фінансової інклюзії і економічної активності формує основу для бурхливого розвитку ринку цифрових платіжних транзакцій. Якщо у світі з 2018 по 2021 р. кількість безготівкових роздрібних платіжних операцій зростала із загальним річним темпом у 13 %, то на ринках, що розвиваються, цей показник становив 25 % [7]. Таким чином, особливості глобальної цифрової індустрії полягають у її найбільш активному вбудовуванні в простори, де класичні ринкові інститути відсутні або працюють неефективно, тобто в наявності певний інституційний вакуум. Проте не тільки інституційний вакуум, але й відсутність економічної активності — це шлях для «вживлення» цифрової фінансової індустрії. Наприклад, доступність платежів і цифрових кредитів породжує попит там, де його не могло бути в класичній ринковій ситуації через відсутність фізичного доступу до ринку і фінансових засобів для оплати. Саме тому соціальна ізоляція протягом пандемії не зменшила попит, безконтактні цифрові платежі й електронна комерція продовжували зростати і розвиватися: у 2019—2020 рр. глобальні обсяги торгівлі на платформах збільшилися на 25 % і до 2025 р. зростатимуть на 12—15 % на рік [7].

Більш глибокий аналіз показує, що за розбудови цифрового суспільства економічна активність дедалі частіше виникає і розширюється в разі її всебічного стимулювання і контролю; при цьому платіжні транзакції перетворюються з класичних ринкових механізмів обслуговування економічної діяльності на механізми її стимулювання. Добровільний обмін як основа каталактики трансформується на регульований платформами і державою процес задоволення стимульованого попиту. Контроль і стимулювання економічної активності — ось головний аргумент на користь домінанти безготівкових платежів для урядів багатьох країн, що розвиваються. Безготівкові платежі в Кот-д'Івуарі, Індії, Бразилії стали переважними для забезпечення прозорості економічної діяльності, ефективного розподілу соціальної допомоги (як основи стимулювання економічної активності в умовах нестабільності) і боротьби з ухилянням від сплати податків.

Таким чином, у контексті інституційного аналізу цифрові фінансові послуги є суперечливим явищем, яке, з одного боку, здатне частково компенсувати брак ринкових інститутів і цінностей (особливо в окремих країнах залежного розвитку), а з іншого — не дозволяє формуватися повноцінному суспільному попиту на ринкові інститути (як відображення цінностей соціальної свободи і людської солідарності), що призначені для надання економічним ресурсам (включаючи і робочу

силу) необхідної мобільності. Країни ж із стійкими ринковими інституційними підвалинами, що склались історично (США, Німеччина, Велика Британія), навпаки, завжди мають ціннісно-інституційно детермінований попит на готівку й тому не бачать необхідності в тотальному переході на cashless-економіку. Інституційний опір системи надає соціально-економічному розвитку цих країн стратегічного характеру на основі національного інтересу, з раціональним використанням національного ціннісно-інституційного ресурсу. Те, що сьогодні виглядає як швидкий фінансовий прогрес, найчастіше є спробою обійти інституційні вади залежного відсталого розвитку.

### **СВІТОВИЙ ДОСВІД РУХУ ДО CASHLESS-СУСПІЛЬСТВА**

Дуже показово, що, незважаючи на розширення простору використання цифрових роздрібних платежів, на ринках країн, що розвиваються, готівка залишається домінуючою. Наприклад, у Африці у 2021 р. вона використовувалася в 95 % транзакцій. Готівка розподіляється через розгалужену мережу агентів, які допомагають клієнтам, що менш обізнані в цифрових технологіях, оплачувати рахунки, купувати ефірний час, отримувати доступ до готівки зі своїх гаманців і проводити інші транзакції. Готівка все ще залишається найпопулярнішим способом оплати в торгових точках на ринках Південно-Східної Азії, включаючи Таїланд (де на неї припадає 63 % загальної суми транзакцій), В'єтнам (54 %), Індонезію (51 %) і Філіппіни (48 %). У Латинській Америці, де кредитні й дебетові картки є більш поширеними, готівка становить 36 % загальної суми транзакцій [7].

Такі тенденції є характерними не тільки для країн, що розвиваються, а й для високорозвинутих держав. Так, понад 50 % малих і середніх підприємств Великої Британії використовують у розрахунках готівку. Згідно із звітом iwosa, одним з найбільших європейських кредиторів малого бізнесу, значна кількість малих підприємств усе ще використовує готівку, а більше третини з них заявили, що не хочуть переходити на повністю безготівкову систему. Незважаючи на те, що Велика Британія є другим за величиною фінтех-центром у світі, де нині працюють понад 1400 фінтех-компаній, готівка лишається пріоритетною для британських малих і середніх підприємств. Дані iwosa показують, що 46 % британських малих підприємств використовують готівку щомісяця, а 32 % — щотижня. Дослідження доводить, що готівка є важливою платіжною складовою через конкурентні переваги, які вона надає клієнтам: гнучкість операцій і вибір. При цьому тільки три з десяти малих підприємств скоротили залучення готівки з початку пандемії, більшість використовує її так само, а деякі навіть бачать більший попит з боку клієнтів. Понад половину (54 %) малих і середніх підприємств стверджують, що ви-

користання ними банкнот і монет залишається стабільним, незважаючи на збільшення кількості безконтактних і онлайн-платежів, причому майже кожна десята компанія (11 %) спостерігає зростання. Практично чверть (24 %) респондентів стурбована тим, що витрати на оплату картою залишаються занадто високими. Прогнози такі, що через п'ять років майже третина респондентів усе ще планує використовувати фізичні гроші<sup>16</sup>. У США право споживачів на використання готівки захищене законом. Так, у Нью-Йорку в магазинах роздрібної торгівлі заборонено використовувати тільки безготівкові розрахунки. Позиція місцевих органів влади є такою: «Ніхто не повинен зазнавати дискримінації лише через те, що він хоче або може платити готівкою»<sup>17</sup>.

У світі дедалі частіше простежується тенденція повернення до готівкових платежів. Це відбувається як через високі комісії за транзакціями за безготівковими розрахунками, так і через банківське свавілля, що сьогодні стає неодмінною складовою фінансових послуг. Так, зокрема, у Кенії населення і бізнес не тільки повертаються в розрахунках до готівки, але й закликають уряд втрутитися в систему формування банківських тарифів і заохочувати банки до надання платіжного вибору клієнтам<sup>18</sup>.

Європейський досвід формування засад cashless-економіки показує, що в ЄС ці процеси розвиваються на основі глибокого розуміння платіжного ландшафту. З 2019 р. триває систематизація платіжних патернів, що демонструють, як ринкові суб'єкти здійснюють платежі — з використанням готівки або безготівковим способом, і якими є їх потреби. Останній звіт фахівців ЄЦБ (2022 р.) показав, що, незважаючи на те, що в ЄС триває зростання обсягів безготівкових платежів, готівка все ще відіграє важливу роль. З огляду на це, і Стратегія роздрібних платежів у Євросистемі, і стратегія «Готівка 2030» проголошують забезпечення паритетного доступу до платіжних засобів, як готівкових, так і безготівкових, як основу стратегії роздрібних платежів Євросистеми<sup>19</sup>. Сучасні європейські підходи глибоко і зрозуміло сконцентровано в цитаті з цього звіту: «Для нас важливо уважно стежити за тенденціями з огляду на нашу відповідальність за емісію державних грошей (нині у формі готівки, а в майбутньому, можливо, у формі цифрового євро ра-

<sup>16</sup> England J. Almost 50 % of UK's SMBs say cash is essential, report says. *FinTech*. 2022. Dec 15. URL: <https://fintechmagazine.com/digital-payments/almost-50-of-uks-smb-say-cash-is-essential-report-says> (дата звернення: 04.02.2023).

<sup>17</sup> Paul P. The Cost of Going Cashless. *The New York Times*. 2022. Nov 13. URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/13/opinion/cashless-pay-problem.html> (дата звернення: 04.02.2023).

<sup>18</sup> Kenyans Turn to Cash to Fight Cashless Fees. *Cashmatters*. 2022. URL: <https://www.cashmatters.org/blog/kenyans-turn-to-cash-to-fight-cashless-fees>

<sup>19</sup> Study on the payment attitudes of consumers in the euro area. *ECB*. 2022. URL: [https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb\\_surveys/space/html/index.en.html](https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb_surveys/space/html/index.en.html) (дата звернення: 01.02.2023).

зом з готівкою) і сприяти безперервному функціонуванню системи платежів. Це допоможе нам забезпечити доступність платіжних засобів для всіх громадян єврозони незалежно від їхнього віку, доходу чи місця проживання, гарантуючи споживачам свободу вибору способу оплати навіть у часи цифрової трансформації»<sup>20</sup>. Якщо більш детально, то в єврозоні готівка була найпоширенішим способом оплати в торгових точках (Point of sale (POS) — місце продажу) і використовувалася в 59 % транзакцій, тоді як карткові — в 34% POS-транзакцій; інші способи оплати залучалися для 7 % транзакцій POS. Частка платежів за допомогою мобільних додатків зростає з менш як 1 % у 2019 р. до 3 % у 2022-му. В торгових точках готівка найчастіше використовувалася для здійснення платежів на невеликі суми. Для платежів понад 50 євро найчастіше використовувалися картки. Більшість споживачів єврозони вважали важливою або дуже важливою наявність готівки як варіанта оплати<sup>21</sup>.

З урахуванням викладеного, реалізуючи цифрову стратегію в українській економіці, слід брати до уваги, що, незважаючи на триваюче розширення простору використання безготівкових розрахунків, вони не переважають серед пріоритетів європейських платіжних стратегій; не є домінуючими у виборі суб'єктів ринку як у розвинутих країнах, так і у країнах, що розвиваються; існують прецеденти повернення до активного використання готівкових розрахунків у країнах з авангардним розвитком мобільних фінансових послуг. І головне — в умовах зростаючої невизначеності трендів політичного, економічного, соціального розвитку безготівкові розрахунки не можуть забезпечити фінансової усталеності.

Війна в Україні ще раз наочно продемонструвала амбівалентний характер цифрових трансформацій. Каталізатором цифрового вибору в Україні стали події, що призвели до катастрофічних надломів класичної картини ринкової економічної активності, — пандемія і воєнні дії. Війна в Україні, з одного боку, довела невідворотність цифрових трансформацій — забезпечення економічної діяльності в перші місяці війни, в умовах крайньої дестабілізації, стало можливим лише завдяки використанню цифрових механізмів циркуляції ліквідності. З іншого ж боку, ті самі умови воєнного стану показали основоположний характер готівкових розрахунків за настання blackout, що доводить крайню необхідність існування нецифрових платіжних альтернатив для забезпечення усталеності фінансово-інституційного простору.

---

<sup>20</sup> Там само.

<sup>21</sup> Там само.

## ВИСНОВКИ

Cashless-економіка являє собою один з внутрішніх моментів сучасних трансформацій глобального рівня, який охоплює великий сектор світової економіки і справжній сенс якого сьогодні ще не до кінця зрозумілий. Неоднозначний характер ціннісно-інституційних наслідків упровадження механізмів cashless-економіки вимагає від держави і суспільства більш-менш чіткого усвідомлення історично-соціального контексту цілей тотальної відмови від готівкових грошей. Оскільки cashless-економіка змінює сферу повноважень і відповідальності домогосподарств і держави, стратегія її побудови має включати відстежування суспільних ризиків виникнення додаткових джерел конфліктності між людиною, громадянським суспільством і державою.

Кризовий характер сучасного етапу глобального розвитку вимагає зваженого підходу до темпів і напрямів упровадження безготівкових розрахунків з огляду на потенційні ризики руху ліквідності. Це передбачає збереження альтернатив у вигляді ніші законного зберігання й використання готівки як для домогосподарств, так і для певних категорій підприємств. Тактика вичікування певних визначених наслідків чергової хвилі змін і шоків, уникнення незворотних рішень більше відповідає біфуркаційному характеру сучасної епохи.

Через зростаючі тенденції глобального руху до безготівкового суспільства і вимушену однозначність української цифрової стратегії на сучасному етапі доцільно глибоко аналізувати європейський досвід реалізації цифрових трансформацій, для якого характерними є зваженість, розміреність і диференційованість. Так, незважаючи на дослідницький пошук у контексті впровадження цифрової валюти центрального банку, ЄЦБ не активізується в напрямі її швидкого введення, а всі заяви керівних осіб європейського центробанку, навпаки, свідчать про довгострокові перспективи реалізації таких реформ, з переважними мотиваціями до усталеності фінансово-економічного простору і забезпечення паритетного задоволення платіжних потреб усіх учасників ринкового процесу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Kajdi L. Consumer payment preferences in the euro area. *ECB Working Paper Series*. September 2022. No. 2729. URL: [https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb\\_wp2729~77a315ffeb.en.pdf](https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb_wp2729~77a315ffeb.en.pdf)
2. D'souza R. Cashless India: Getting incentives right. *Observer research foundation*. May 2018. URL: [https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/05/ORF\\_Occasional\\_Paper\\_153\\_Cashless\\_India.pdf](https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/05/ORF_Occasional_Paper_153_Cashless_India.pdf)
3. Задворних С.С. Перспективи існування безготівкового суспільства та роль готівки у світовій фінансовій системі. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 27—37. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).27-37](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).27-37)

4. Kornivska V. The role played by the digital transformation of Ukraine's financial sector in the context of post-war reconstruction: opportunities and risks. *Бізнес Інформ*. 2022. № 8. С. 27—35. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-27-35>
5. Корнівська В. Цифрові трансформації: ризики клієнтоорієнтованих фінансів. *Проблеми економіки*. 2022. № 3. С. 156—163. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-3-156-163>
6. Кейнс Дж.М. Избранные произведения. М., Экономика. 1993. С. 374—376.
7. Chaudhuri R., Gathinji C., Tayar G., Williams E. Sustaining digital payments growth: Winning models in emerging markets. *Mckinsey & Company*. 2022. Oct 13. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/sustaining-digital-payments-growth-winning-models-in-emerging-markets> (дата звернення: 23.12.2022).

Надійшла 21.02.2023

Прорецензована 09.03.2023

Доопрацьована 23.03.2023

Підписана до друку 31.03.2023

#### REFERNECES

1. Kajdi L. Consumer payment preferences in the euro area. *ECB Working Paper Series*, September 2022, No. 2729. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2729~77a315ffeb.en.pdf>
2. D'souza R. Cashless India: Getting incentives right. *Observer research foundation*, May 2018. URL: [https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/05/ORF\\_Occasional\\_Paper\\_153\\_Cashless\\_India.pdf](https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/05/ORF_Occasional_Paper_153_Cashless_India.pdf)
3. Zadvorniykh S.S. Prospects for the Existence of a Cashless Society and the Role of Cash in the Global Financial System. *Herald of the Economic Sciences of Ukraine*, 2019, No. 2 (37), pp. 27-37. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).27-37](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).27-37) [in Ukrainian].
4. Kornivska V. The role played by the digital transformation of Ukraine's financial sector in the context of post-war reconstruction: opportunities and risks. *Business Inform*, 2022, No. 8, pp. 27-35. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-27-35>
5. Kornivska V. Digital Transformations: The Risks of Customer-Oriented Finance. *The Problems of Economy*, 2022, No. 3, pp. 156-163. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-3-156-163> [in Ukrainian].
6. Keynes J.M. Selected Works. M., 1993, pp. 374-376 [in Russian].
7. Chaudhuri R., Gathinji C., Tayar G., Williams E. Sustaining digital payments growth: Winning models in emerging markets. *Mckinsey & Company*, 2022, Oct 13. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/sustaining-digital-payments-growth-winning-models-in-emerging-markets> (accessed on: 23.12.2022).

Received on February 21, 2023

Reviewed on March 9, 2023

Revised on March 23, 2023

Signed for printing on March 31, 2023

*Oleh Yaremenko*, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,  
Head of the Institutional Economics Sector of the Department of Economic Theory  
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine  
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine  
*Valeriia Kornivska*, Dr. Sci. (Econ.),  
Senior Research Fellow of the Information and Digital Economics Sector  
of the Department of Economic Theory  
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine  
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

POSSIBILITIES FOR HARMONIZATION OF UKRAINE'S  
PAYMENT SPACE: INSTITUTIONAL ASPECT

The peculiarities and contradictions of cashless economy in the institutional interpretation are studied, the world experience of its development is analyzed in the context of the harmonization of cashless economy creation in Ukraine. In order to achieve the set goals, the current state of Ukraine's digital financial sector development is characterized, the peculiarities of liquidity circulation under martial law are shown, and on this basis it is concluded that, despite the formation of a state-of-the-art payment space in Ukraine, in crisis conditions, a return to archaic payment mechanisms, capable to support the integrity of the economic system, is possible. The institutional analysis made it possible to draw conclusions that digital financial services are a contradictory phenomenon, which, on the one hand, can partially offset the lack of market institutions and values (especially in certain countries of dependent development), yet on the other hand, it thwarts the formation of a full-fledged public demand for market institutions. Based on the analysis of the world experience of implementing the principles of cashless economy, it is shown that, although the volume of cashless payments is growing, they do not prevail among the priorities of European payment strategies and do not dominate the choice of market entities in both developed and developing countries. The experience of cashless economy formation in developing countries proves that even with the avant-garde development of mobile financial services, conditions may arise for return to the active use of cash payments. Taking into account that in the situation of growing uncertainty of political, economic, and social development trends, cashless payments cannot ensure financial stability, it is important today to use the model of portfolio approach to liquid assets, which assumes a rational proportion between card and cash payments of entities.

**Keywords:** *cashless economy; digitization; institutional analysis; contradictions.*